

تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۱۰/۸

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۸/۶/۲۵

تعریف شاخصه‌های اصالت فرش بر مبنای مفهوم اصالت در کنوانسیون‌های بین‌المللی حفاظت از میراث فرهنگی و بناهای تاریخی*

سمیه صالحی (نویسنده‌ی مسئول)

مربی و عضو هیئت علمی گروه فرش، دانشکده‌ی هنر، دانشگاه اراک

S-Salehi@araku.ac.ir

حجت‌اله رشادی

مربی و عضو هیئت علمی گروه فرش، دانشکده‌ی هنر، دانشگاه اراک

حسین نوروزی قره‌قشلاق

مربی و عضو هیئت علمی گروه صنایع دستی، دانشکده‌ی هنر، دانشگاه اراک

چکیده

در تعریف و شناخت اصالت فرش، اکتفا به ویژگی‌های ظاهری از جمله رنگ و طرح و نقش و مشخصات فنی بافت مانند نوع گره و چله‌کشی و ... و غافل ماندن از ویژگی‌های ناملموسی مانند آداب و سنن جامعه، بافت و وضعیت تاریخی، اجتماعی و اقتصادی آن جامعه، موجب عدم شناخت کامل و جامع آن فرش و شاخصه‌های اصالت آن می‌شود.

در این پژوهش با هدف یافتن تعریفی کامل‌تر از شاخصه‌های اصالت در فرش که علاوه بر ویژگی‌های کالبدی آن بستر شکل‌گیری فرش را هم در بر بگیرد، مفهوم اصالت در حفاظت از میراث فرهنگی و تاریخی که هم به شاخصه‌های ملموس و هم ناملموس اثر توجه دارد مبنای پژوهش قرار گرفته و با استفاده از روش تحقیق کیفی و راهبرد تحلیل محتوا و استنتاج

منطقی به تحلیل مفاهیم اصالت در میراث فرهنگی طبق کنوانسیون‌های بین‌المللی پرداخته و سپس با بسط دادن آن به ویژگی‌های فرش در نهایت به استخراج شاخصه‌های اصالت فرش در دو قالب ملموس و ناملموس پرداخته شده است.

در نهایت چنین نتیجه شده است که فرش می‌تواند در جستجوی اصالت خود به مانند آثار میراث فرهنگی و تاریخی طبق آراء کنوانسیون‌های بین‌المللی حفاظت از میراث فرهنگی در بستر شکل‌گیری خود و در ابعاد گوناگون منطقه‌ی بافت مورد تحلیل قرار گرفته و شاخصه‌های ناملموس آن هم مورد کنکاش قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: اصالت، اصالت فرش، حفاظت آثار تاریخی، میراث فرهنگی

* این مقاله مستخرج از طرح مطالعاتی با عنوان شناسایی و تحلیل شاخصه‌های اصالت قالی سلطان‌آباد بر مبنای بافت، رنگ، طرح و نقشه (با تأکید بر نمونه‌های موجود در مجموعه‌ها و موزه‌ها) با حمایت دانشگاه اراک و با نظارت معاونت پژوهشی دانشگاه اراک است.

■ مقدمه و بیان مسأله

معمولاً در شناخت یک فرش و تعیین اصالت آن تنها به مؤلفه‌های فیزیکی آن بسنده شده و فقط در پاره‌ای از موارد به نمادشناسی نقوش و ارتباط آن با آیین‌های پیشین اشاره می‌شود که همین مسأله موجب غافل ماندن از بعد محتوایی فرش و ارتباط آن با بستر خود و شناخت جامع منطقه‌ی بافت می‌شود. در واقع فرش دارای لایه‌های متعددی از اطلاعات است و اطلاعات کالبدی فرش تنها بخشی از مؤلفه‌های شناخت اصالت فرش را در برمی‌گیرد و برای دستیابی به شناختی جامع‌تر نیاز است لایه‌های عمیق‌تری از اطلاعات مربوط به آن که در بستر یا زمینه‌ی شکل‌دهنده‌ی فرش نهفته است واکاوی شوند. این لایه‌ها شامل زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... آن جامعه‌ای است که فرش به مانند یک کنش انسانی و بخشی از زندگی مردم یک بوم در آن پدید آمده است. به بیان دیگر، معطوف کردن تعریف اصالت یک فرش به وجوه مادی و ظاهری آن، با نادیده انگاشتن ارزش‌های محتوایی و معناشناختی فرش از ارزش حقیقی آن کاسته و شناختی سطحی را به دست می‌دهد. اما در این میان چه نظرانی در بحث اصالت در فرش و یا اصالت در دیگر آثار میراث فرهنگی مطرح شده است؟ آیا ویژگی‌های کالبدی را در تعریف اصالت کافی می‌دانند و یا اثر را جزئی از یک کل منسجم شمرده و معتقد به بررسی اثر در بستر خود هستند؟ چگونه می‌توان مؤلفه‌های اصالت فرش را بر مبنای مفاهیم بین‌المللی اصالت در میراث فرهنگی طبقه‌بندی نمود؟ این‌ها مسائلی است که در تعریف چارچوب مفهومی شناخت اصالت فرش با آن مواجه شده و پاسخ به آن‌ها می‌تواند نحوه‌ی نگرش و گزینش اطلاعات دریافتی از یک فرش را تعیین نماید.

■ مبانی نظری و پیشینه‌ی تحقیق

اصالت به مثابه انتقال‌دهنده‌ی ارزش‌ها و بعد معنایی

میراث فرهنگی، مؤلفه‌ای کلیدی است که ماهیت کیفی و چندلایه بودن این مفهوم، دستیابی به چارچوب مشخص اصالت را با دشواری‌هایی مواجه ساخته است که تأثیر آن را می‌توان در فرآیند بازشناخت و ارزیابی اصالت میراث در بسترهای مختلف مشاهده نمود. بررسی سیر تحول میراث از مقیاس خرد به کلان، از مفهومی تک‌بعدی به چندبعدی، از کالبدمحور به معنامحور، از ملموس به ناملموس و از ثابت به متغیر نشان ازین پیچیدگی در تعریف مفهوم اصالت دارد (فدائی‌نژاد و عشرتی، ۱۳۹۳: ۷۷).

یوکا یوکیلیتو در مقاله‌ی ارائه شده تحت عنوان «ملاحظات پیرامون اصالت و یکپارچگی در چارچوب میراث جهانی»، در رابطه با تبیین مؤلفه‌های تعیین‌کننده‌ی اصالت در حوزه‌ی میراث فرهنگی معتقد است مؤلفه «اصالت‌مندی فرهنگی- اجتماعی بستر» علاوه بر مؤلفه‌های «دگرگونی مواد و مصالح» و توجه به جنبه‌ی «خلاقیت» در عین تداوم و پیوستگی آن در طول نسل‌های مختلف، در تعیین اصالت اثر مؤثر بوده‌اند (Jokilehto, 2007: 28). از این رو، بر مبنای تعریف ارائه شده توسط یوکیلیتو مؤلفه‌های مؤثر به منظور ارزیابی مفهوم اصالت در حوزه میراث فرهنگی را می‌توان علاوه بر جنبه‌های مادی و کالبدی اثر به ابعاد فرهنگی- اجتماعی بستر آن سوق داد.

بر خلاف حوزه‌ی اصالت در فرش که تحقیقاتی در آن صورت نپذیرفته است در حوزه تعریف اصالت در میراث فرهنگی و حفاظت از آثار تاریخی تحقیقات مفیدی انجام گرفته است از جمله در مقاله‌ای تحت عنوان «واکاوی مؤلفه‌های بازشناخت اصالت در حفاظت میراث فرهنگی» به خوبی به سیر تکامل نظریه‌های مختلف در تعریف اصالت در میراث فرهنگی پرداخته شده است. همچنین در مقاله‌ی دیگری تحت عنوان «بررسی و بازتاب مفهوم اصالت در معماری معاصر ایران» در پی دست یافتن به سطحی از شناخت

و تعیین ابعاد اصالت، چهار ژانر اصلی اصالت بدیع و اصالت استثنایی و اصالت تأثیرگذار و اصالت ارجاعی به عنوان چارچوب مفهومی آن معرفی شده و همچنین در مقاله‌ی «تحلیل مسأله حقیقت و زمان در حفاظت و مرمت میراث فرهنگی» مسأله حقیقت در آثار تاریخی و فرهنگی با تمرکز بر زمان و نحوه‌ی رویارویی مرمت با آن‌ها با راهبرد پدیده‌شناسانه مورد موشکافی و تحلیل قرار می‌گیرد.

■ روش انجام پژوهش

این مقاله از دریچه‌ی مؤلفه‌های بازشناخت اصالت درحوزه‌ی حفاظت از میراث فرهنگی بر اساس واکاوی اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی و تحلیل دیدگاه‌های صاحب‌نظران، مسأله‌ی تعریف چارچوب اصالت و مؤلفه‌های آن را در فرش پی می‌گیرد. در این راستا، با بازخوانی و واکاوی اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی و نظریه‌های مرتبط با مفهوم اصالت در حوزه‌ی میراث فرهنگی و با توجه به دیدگاه‌های مختلف در مفهوم اصالت، به تعریف شاخصه‌های اصالت در فرش می‌پردازد. از این رو، روش تحقیق بر مبنای محتوای سؤال تحقیق و نیل به هدف، از نوع کیفی برگزیده شده و مسائل آن با روش تحلیلی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. براساس این دیدگاه، واقعیت مشروط به تجربه انسان براساس داده‌های علمی و تحلیل و استنتاج منطقی آن‌ها است. انسان می‌تواند براساس مطالعات گسترده و تحلیل داده‌های کیفی فراهم شده، دانش مربوط به واقعیت مورد جستجو را در ذهن خود بسازد. پژوهشگر از طریق تعامل با موضوع مورد پژوهش می‌تواند به شناخت آن نائل شود (Adcock, 2003: 36). بدین ترتیب این مقاله با بهره‌گیری از راهبرد استدلال منطقی و تکنیک «تحلیل محتوا» و «استنتاج منطقی» سعی دارد تا ابتدا با بازخوانی و دسته‌بندی اسناد بین‌المللی و نظریه‌های اصالت در مباحث حفاظت از میراث فرهنگی، به واکاوی

محتوایی آن‌ها بپردازد و سپس از طریق شاخصه‌های مؤثر در بازشناخت مفهوم اصالت در میراث فرهنگی بستری را برای تدوین چارچوب مفهومی اصالت در فرش فراهم آورد. همچنین از تاکتیک‌های مطالعه و مشاهده‌ی اسنادی با استناد به مطالب مندرج در کتب، مقالات و اسناد معتبر به عنوان ابزارهای تحقیق استفاده شده است.

● سیر تحول مفهوم اصالت در میراث فرهنگی از ملموس به سوی ناملموس

از گذشته تاکنون مباحث متعددی پیرامون مفهوم اصالت مطرح شده است؛ مفهوم اصالت از نقطه‌ی آغاز با نگرشی صرفاً کالبدی آغاز شده است و در اسناد اولیه بیشتر بر حفظ اصالت مواد و مصالح و ابعاد کالبدی میراث تأکید داشته است، شاهد این مدعی بخشی از مفاد منشور ونیز در سال ۱۹۶۴ است که از اهمیت «ارزش‌های تاریخی» با عنوان اصالت یاد نموده است. اما واقعیت این است که ارزش‌های تاریخی، اشاره به یکی از وجوه اصالت دارد و برای شناخت ابعاد گوناگون دیگر، باید لایه‌های اطلاعاتی مختلفی به دست آورد. کمیته‌ی میراث جهانی در سال ۱۹۷۸ چهار معیار «طرح»، «مواد و مصالح»، «فن ساخت» و «زمینه» را برای ارزیابی اصالت ساختارهای میراثی معرفی نمود. در آن زمان دستورالعمل‌های محدودی به منظور احراز آزمون اصالت برای کاندید نمودن آثار در فهرست میراث جهانی وجود داشت که غالباً بر بعد ملموس اصالت اشاره داشتند تا ناملموس (فدائی نژاد و عشرتی، ۱۳۹۳: ۷۸).

بررسی معیارهای گوناگون به کار رفته برای ارزیابی اصالت‌مندی آثار تاریخی، نشانگر تمرکز هر یک از آن‌ها بر خصوصیات محدودی از اثر بود. در هر یک از این برخوردها، اثر به منزله‌ی یک کل یکپارچه که علاوه بر داشتن پیکر مادی دارای کارکردهای فرهنگی و روابط متقابل با گروه‌های انسانی است، مورد توجه

قرار نگرفته و لاجرم بخشی از اثر نادیده گرفته شده و فدای بخش‌های دیگری می‌شد. بدین ترتیب فقدان نگاهی جامع که بتواند اثر را با حداکثر اصالت حفظ کند همچنان احساس می‌شد (پدرام، ۱۳۹۰: ۷).

در طول دهه‌ی ۱۹۹۰، تعدادی از نشست‌های تخصصی، موضوع اصالت را در حوزه‌ی میراث فرهنگی مورد توجه قرار دادند. از آن جمله می‌توان به نشست «برگن» در سال ۱۹۹۴ اشاره کرد که زمینه‌ی لازم را برای نشست «نارا» در همان سال فراهم نمود (فدائی نژاد و عشرتی، ۱۳۹۳: ۷۸). چارچوب پیشنهادی نارا گامی دیگر در راستای توجه به جنبه‌های ناملموس اصالت در کنار جنبه‌های ملموس آن به شمار می‌آید (Van Balen, 2008: 48). «نارا» ضرورت توسعه‌ی چارچوب مفهومی که به دنبال توسعه‌ی معیارهایی ثابت برای ارزیابی اصالت باشد را مطرح کرده و اهمیت صراحت ارتباط بین ارزش‌های میراث و اصالت را تقویت نموده است (Mitchell, 2008: 27).

به تدریج منشور نارا مفاهیم «تنوع فرهنگی» و «فرهنگ بومی» جوامع را در دنیایی که فرهنگ‌های متنوع در حال جهانی شدن است مورد توجه قرار می‌دهد و بر اهمیت «ارزش‌های فرهنگی-اجتماعی» بستر به مثابه معیاری کلیدی در تبیین مفهوم اصالت و فرآیند حفاظت صحنه می‌گذارد. از این رو، مبتنی بر سند نارا مفهوم اصالت از جنبه‌ی ملموس به سوی ناملموس گسترش یافت. به علاوه، سند نارا با تأکید بر ویژگی‌های «فرهنگ بومی» و «تنوع فرهنگی» جوامع ضمن توجه به ابعاد ثبات و تداوم، بر بعد تغییر مفهوم اصالت به واسطه‌ی تأکید بر تنوع فرهنگی جوامع در بسترها و دوره‌های زمانی مختلف صحنه گذارد. اصالت از منشور و نیز تا نارا، از مفهومی کالبدمحور و تک‌لایه به مفهومی کالبد-معنامحور و چندلایه تغییر محتوا داد، این تغییر خود نشان از طبیعت پویای اصالت در گذر زمان دارد و بیانگر بعد تغییر در اصالت

است (فدائی نژاد و عشرتی، ۱۳۹۳: ۷۹). در ادامه در سایر کشورها از جمله سن آنتونیو در سال ۱۹۹۶ کمیته‌ی ملی ایکوموس (شورای بین‌المللی یادمان‌ها و محوطه‌ی ایالات متحده) پیرامون مفهوم اصالت مواردی را مطرح نمود. این بیانیه اصالت را از هفت دیدگاه مختلف مورد حمایت قرار می‌دهد: اصالت و هویت، اصالت و تاریخ، اصالت و مصالح، اصالت و ارزش‌های اجتماعی، اصالت در مکان‌های پویا و ایستا، اصالت و پایش، اصالت و اقتصاد (Araoz, 2009: 37). از این رو می‌توان شاهد حرکت پیش‌رونده‌ی اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی در تأکید بر جنبه‌های ناملموس در کنار جنبه‌های ملموس و ابعاد تغییر، ثبات و تداوم در کنار هم در سیر تکاملی مفهوم اصالت بود (فدائی نژاد و عشرتی، ۱۳۹۳: ۷۹). کنوانسیون میراث جهانی ۲۰۰۵ معیارهایی پیرامون اصالت در رهنمودهای اجرایی به منظور سنجش مؤلفه‌ی اصالت معرفی نمود؛ این معیارها عبارت است از ۱- شکل و طراحی ۲- مواد و مصالح ۳- استفاده و کارکرد ۴- سنت‌ها، تکنیک‌ها ۵- بستر و زمینه ۶- زبان و سایر جنبه‌های میراث ناملموس ۷- روح و احساس و سایر فاکتورهای داخلی و خارجی (UNESCO, 2005: 82).

براین اساس معیارهای مطرح شده به منظور ارزیابی اصالت در کنوانسیون میراث جهانی سال ۲۰۰۵ نشانگر سیرتکاملی به سوی جنبه‌های ناملموس هستند. در سال‌های اخیر برخی از اسناد منتشره از جمله منشور ایکوموس ۲۰۰۸ با تکوین مفهوم اصالت در فرآیند حفاظت و مورد تأکید قرار دادن مفاهیم روح و معنای اثر و تأکید بر مفهوم «زمینه‌های فرهنگی» بیانگر توجه به ابعاد ناملموس و معنایی میراث است، از این رو می‌توان نتیجه گرفت در سال‌های اخیر، مفهوم اصالت فراتر از جنبه‌های ملموس میراث حرکت نموده و به مثابه ساختارهایی اجتماعی و ناملموس مطرح شده است (فدائی نژاد و عشرتی، ۱۳۹۳: ۸۰).

نمودار ۱- سیر تحول مفهوم اصالت در میراث فرهنگی از ملموس به سوی ناملموس (نگارندگان)

جدول ۱- استخراج و تحلیل مفهوم اصالت در فرش بر مبنای مصوبات منشورها، توصیه‌نامه‌ها و قطع‌نامه‌های بین‌المللی میراث فرهنگی

ردیف	سال	نهاد	مفهوم اصالت در فرش بر مبنای مصوبات	فعالیت‌ها
۱	۱۹۹۰	داکومومو	شناخت دقیق کالبد فرش‌های در دسترس	بررسی نوع گره و مکانیزم بافت و شیوه‌ی رنگرزی و چله‌کشی و مواد و مصالح و رج‌شمار و ویژگی‌های طرح و رنگ فرش‌هایی که قابل مشاهده هستند.
۲	۱۹۹۴	توصیه‌نامه مادرید	- حفظ اصالت فنون مراحل مختلف تهیه‌ی فرش - تداوم استفاده از فرش به عنوان زیرانداز جهت حفظ جایگاه اصیل آن در زندگی معاصر	- حفظ نوع گره در هر منطقه مثلاً گره ترکی در تبریز - تأکید بر جنبه‌ی کاربردی فرش نسبت به جنبه‌ی تزئینی و دکوراتیو آن
۳	۱۹۳۱	قطعنامه‌ی آتن	- حفظ اصالت فرش با تأکید بر مستندسازی - حفظ کارگاه‌های رنگرزی و قالی‌بافی و ... (کالبد محیط)	- مستندسازی فرش یک منطقه از طریق فیلم و عکس و ... - توجه به محیط شکل‌دهنده‌ی فرش اما تمرکز بر کالبد محیط است نه جامعه‌ی بافت و فرهنگ و آداب و رسوم آن منطقه
۴	۱۹۶۴	قطعنامه‌ی ونیز	- حساسیت بر اصالت فنون مراحل مختلف تولید - زمینه‌گرایی و عدم بررسی فرش به عنوان یک عنصر منفرد	- ارزیابی فرش بر مبنای رعایت فنون اصیل و سنتی منطقه - شناخت بستر شکل‌گیری فرش
۵	۱۹۶۷	گردهمایی ایکوموس	- تأکید بر جنبه‌ی معنوی و فرهنگی فرش - تأکید بر افتخار ملی فرش‌های با ارزش و افزایش تبادلات فرهنگی	- ارزش نهادن بر تفاوت‌های فرش هر منطقه و ارزیابی فرش هر منطقه با ویژگی‌های همان سبک و عدم نظام یکپارچه‌ی ارزیابی مثلاً بر مبنای رج‌شمار یا مواد اولیه و ...
۶	۱۹۷۲	منشور مرمت ایتالیا	شبیه‌سازی و بازبافی فرش‌های موزه‌ای و تاریخی	پروژه‌های بازبافی فرش‌های موزه‌ای با تشابه صد در صد در تمام جوانب فیزیکی و بصری فرش
۷	۱۹۹۳	بیانیه‌ی ازاکا	تأکید بر تنوع اصالت‌های فرهنگی و اتحاد آن‌ها	عدم قیاس فرش کرمان با فرش تبریز و دیدن آن‌ها در کنار هم نه در تقابل با یکدیگر و عدم رواج سنن تولید فرش یک منطقه در منطقه‌ی دیگر

دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۵
بهار و تابستان ۱۳۹۸

۱۲۱

ادامه‌ی جدول ۱- استخراج و تحلیل مفهوم اصالت در فرش بر مبنای مصوبات منشورها، توصیه‌نامه‌ها و قطع‌نامه‌های بین‌المللی میراث فرهنگی

ردیف	سال	نهاد	مفهوم اصالت در فرش بر مبنای مصوبات	فعالیت‌ها
۸	۱۹۹۴	سند نارا	- داوری در باب ارزش و اصالت بر مبنای زمان و مکان شکل‌گیری فرش - اصالت متکی بر فرم، طرح، مواد و مصالح، کاربرد، عملکرد، فنون و سنت، زمینه، روح و احساس	- اهمیت ارزیابی فرش در بستر آن و عدم برتری فرش‌های صفوی نسبت به گبه‌ها صرفاً به جهت ظرافت یا استفاده از ابریشم - توجه به جنبه‌ی هنری فرش و روح و احساس افراد دخیل در تولید فرش در کنار ویژگی‌های ظاهری فرش
۹	۲۰۰۰	مجمع عمومی ایکوموس	- آنچه نمادی از دوره‌ی خاص زندگی بشر است ارزش حفظ دارد	دیدن فرش به عنوان بخشی از زندگی انسان‌ها در گذر زمان با تمام ویژگی‌های بستر تاریخی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، دینی و ... و تأکید بر بعد نمادین فرش
۱۰	۲۰۰۱	همایش یونسکو	تعیین جهت‌گیری‌ها و اهداف یونسکو در زمینه‌ی شناسایی فرش‌های مدرن به عنوان میراثی برای آینده	تولید فرش‌های معاصر در راستای سیر تحول فرش هر منطقه و عدم نگاه خطی به فرش و نیاز به تعیین چارچوب انگیزه‌ها و اهداف تولید فرش علاوه بر انگیزه‌ی تجاری
۱۱	۲۰۰۴	منشور ثبت آثار جهانی	حفظ و انتقال آثار با ارزش بی‌کم و کاست به نسل بعدی	تولید فرش معاصر در ادامه‌ی سرگذشت تولید فرش با تأکید بر جوانب ناملموس آن
۱۲	۲۰۰۸	ایکوموس	تأکید بر مفاهیم روح و معنای فرش	تأکید بر جوانب هنری و معنوی فرش و شناخت روح و فضایی که یک فرش علاوه بر ابعاد مادی خود القا می‌کند.

(نگارندگان با برداشت از نیلی، دیبا و مهدوی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۷۹)

● نظریه‌های مفهوم اصالت در میراث فرهنگی

در طول قرن‌ها، فیلسوفان پیرامون مفاهیمی از جمله تداوم، تغییر و مفهوم حقیقت، بحث نموده‌اند. همه‌ی این مفاهیم به منظور درک مفهوم اصالت با هم مرتبط هستند. مفهوم اصالت با مفاهیم تداوم، تغییر و حقیقت در ارتباط است (Jokileht, 2006: 2). پاره‌ای از اندیشمندان همچون رناتو بونللی تلویحاً به چنین موضوعی اشاره نموده‌اند: « میراث فرهنگی تنها یک سند تاریخی نیست بلکه بیش از آن کنشی برآمده از یک خاستگاه معنوی است. این بازشناسی نه بر اساس ثبات و جمود فرم‌ها و نشانه‌ها بلکه بر اساس یک نوع خوانش همدلانه و هرمنوتیکی ممکن خواهد بود (Carbonara, 1997: 356).

از دیگر نظریه‌پردازان مفهوم اصالت در حیطه‌ی

میراث فرهنگی اندرو و باگی هستند. آن‌ها مفهوم اصالت را در رابطه با بسترهای فرهنگی بومی تبیین نموده‌اند. اندرو و باگی در رابطه با مفهوم اصالت بر اهمیت نقش فرهنگ و سنت‌های زنده‌ی مردم اندر بستر قرارگیری‌شان در گذر زمان تأکید دارند. بنابراین ابعاد ناملموس به همراه ابعاد ملموس از دیدگاه اندرو و باگی در ارزیابی مفهوم اصالت مورد توجه قرار گرفته‌اند (Andrew & Buggey, 2008: 67). گوستاو آرائوز از نظریه‌پردازان مفهوم اصالت نیز، با تأکید بر مفاد بیانیه‌ی سن آنتونیو، مفهوم اصالت در آثار میراث فرهنگی را بر اساس دو جنبه‌ی اصلی ملموس و ناملموس دسته‌بندی می‌نماید (Araoz, 2008: 37).

زانچتی و همکارانش از نظریه‌پردازانی هستند

شاخصه‌های اصالت فرش نیز می‌توان از این روند الگو گرفته و شاخصه‌های اصالت فرش را به همین شیوه از این دو منظر ملموس و ناملموس واکاوی نمود:

الف) شاخصه‌های ناملموس فرش

- ۱- انسان (جنسیت، سن، تحصیلات، جایگاه اجتماعی و نقش وی در فرآیند تولید و ...)
- ۲- منطقه‌ی بافت (جامعه و اقلیم)
- ۳- فرهنگ (سنت، نماد و دین و آیین و باورها و ...)
- ۴- اقتصاد (اهداف اقتصادی، تجارت و ...)
- ۵- سیاست (حکومت و تصمیمات و روابط سیاسی و قوانین و ...)

ب) شاخصه‌های ملموس فرش

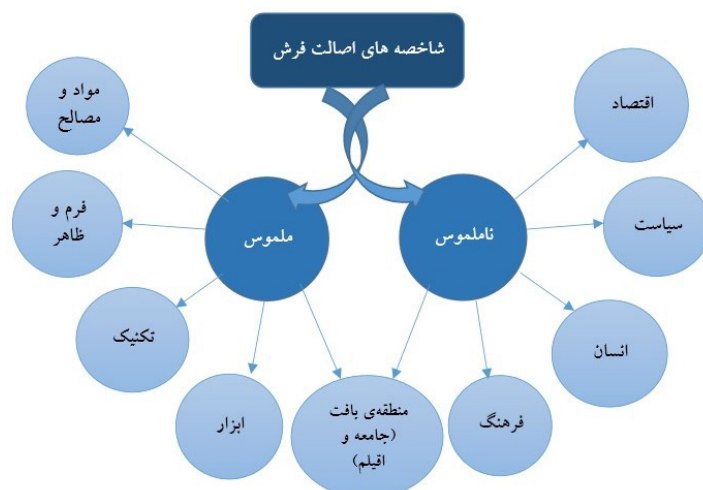
- ۱- مواد و مصالح (خامه، پود و چله‌ی فرش)
- ۲- ابزار (دار، قیچی، قلاب، سیخ پودکشی، دفه، شانه و ...)
- ۳- تکنیک (نوع مکانیزم بافت، نوع چله‌کشی و نوع گره و ...)
- ۴- فرم و یا شاخصه‌های بصری (اندازه، رنگ، نقشه و چیدمان و روابط و تناسبات بصری)

که مفهوم اصالت را از سه جنبه‌ی اصلی، بعد مادی و فیزیکی، بعد ساختاری و بعد بیانی مورد دقت و بررسی قرار داده‌اند. شناخت اصالت از نظر ابعاد مادی و ساختاری به صورت تنگاتنگی با بعد بیانی اصالت مرتبط است. به عبارتی بعد بیانی و غیرمادی اصالت با بعد ناملموس و یا فرآیند شکل‌گیری میراث فرهنگی در طول زمان مرتبط است (Zancheti, Flaviana & Rosane, 2009: 166).

مک‌تیلد راسلر نیز مفهوم اصالت در قلمرو میراث فرهنگی را با تأکید بر نقش توأمان مؤلفه‌های ناملموس و ملموس تبیین می‌نماید (Rossler, 2008: 48).

● مفهوم اصالت در فرش

روند تکامل نظریه‌های مفهوم اصالت در میراث فرهنگی، نشان از طرح جنبه‌های ناملموس و اهمیت یافتن آن نسبت به جنبه‌های ملموس دارد، چرا که بسترهای شکل‌گیری میراث فرهنگی از تنیده شدن جنبه‌های ملموس و ناملموس تعامل انسان با طبیعت درگذر زمان پدید می‌آیند که نمود آن در منطقه بافت فرش قابل بررسی است. بدین ترتیب در بررسی

نمودار ۲- شاخصه‌های اصالت فرش (نگارندگان)

الف) شاخصه‌های ناملموس فرش:

شاخصه‌های ناملموس فرش، به ویژگی‌هایی می‌پردازد که از بطن و بستر شکل‌گیری فرش نشأت می‌گیرد و بنیان تمامی این شاخصه‌ها از منطقه‌ی بافت برمی‌خیزد. این بستر می‌تواند در ابعاد گوناگون فرهنگی، تاریخی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و ... تعریف شود. هر یک از این ابعاد بر ویژگی‌های یک فرش تأثیرگذار است مانند جامعه‌ای که فرش در آن بافته می‌شود؛ مثلاً یک فرش روستایی با یک فرش شهری تفاوت‌هایی دارد که از بستر شکل‌گیری آن یعنی منطقه‌ی بافت آن برمی‌خیزد و یا حتی آداب و سنن یک روستا با روستای دیگر متفاوت بوده و این تفاوت‌ها در فرش آن‌ها نمود پیدا می‌کند و یا فرش مناطق گرمسیر با مناطق سردسیر متفاوت است. همچنین هدف از بافت و یا فرآیند تولید فرش می‌تواند بر فرش بافته شده نشانه‌هایی برجای نهد، مثلاً در خویش‌بافی بافنده برای خود بافته و خود را مختار به تغییر رنگ یا نقوش می‌داند اما در سفارش بافت، بافنده ناچار به پایبندی صددرصدی به نقشه بوده و جایگاه او در فرآیند بافت متحول می‌شود.

۱- انسان (جنسیت، سن، تحصیلات، جایگاه اجتماعی و نقش وی در فرآیند تولید و ...)

انسان در پروسه‌ی تولید فرش از پشم‌چینی تا ریسندگی و رنگرزی و طراحی و بافت و پرداخت و فروش و تجارت و ... نقش مهمی دارد. این که این انسان زن باشد یا مرد، دختری باشد جوان که آزادانه برای جهیزیه‌ی خود در خانه قالی می‌بافد یا پیرزنی که تحت سفارش فرد تاجر در کارگاه، قالی می‌بافد هرکدام بر نقش انسانی آن فرد در نتیجه‌ی نهایی تولید فرش اثرگذار است.

۲- منطقه‌ی بافت (جامعه و اقلیم)

منطقه‌ی بافت می‌تواند به جامعه‌ی انسانی اشاره کند و یا به محیط جغرافیایی و شرایط اقلیمی. الف) جامعه:

جامعه‌ی بافت چنان بر فرش تأثیر می‌گذارد که در سبک‌شناسی فرش، یک نوع طبقه‌بندی بر مبنای جامعه‌ی بافت وجود دارد: ۱- شهری ۲- روستایی ۳- عشایری (ژوله، ۱۳۸۱: ۱۵۷) علاوه بر آن قشر طبقه‌بندی که در حوزه‌ی فرش فعالند هم بر فرش مؤثر خواهد بود. گاهی قالی در دربار به سفارش شاه بافته می‌شود یا برای هدیه به سازمان ملل، گاه برای گاهواره کودکی که بافنده‌ی عشایر آبستن است.

ب) اقلیم و جغرافیا:

از تأثیرات بصری در رنگ سرخ آتشین قالی اقلیم سردسیر کوهستانی کردستان تا تأثیرات کالبدی مانند تغییر ارتفاع پرز و رج‌شمار قالی و قطر فرش از مناطق سردسیر تا گرمسیر، استفاده از گیاهان رنگزای خودروی ویژه‌ی یک منطقه و یا تأثیر درجه سختی آب در فرآیند رنگرزی یک منطقه و یا ویژگی‌های مختص هر نوع پشم از نژادهای متفاوت گوسفند و ... هرکدام از تأثیرات اقلیم و آب و هوا بر فرش حکایت می‌کند (جهانشاهی افشار، ۱۳۸۰: ۵-۲۳).

۳- فرهنگ (سنت، نماد، دین و آیین و باورها و ...)

همان طور که گفته شد از نظر اندرو و باگی، اصالت بیش از آن که درباره‌ی اثر باشد، درباره‌ی مردم و فرهنگ‌ها است یعنی سنت‌های زنده‌ای که در طی فعالیت‌های روزمره‌ی زندگی بزرگ داشته می‌شوند (Andrew & Bugey, 2008: 67). تفاوت‌های فرهنگی در بستر شکل‌گیری فرش بر محصول نهایی تأثیرگذار است، بسیاری از نقوش و طرح‌های فرش وجه نمادین داشته و در طول تاریخ تحولات خود را از آیین‌ها و ادیان و آداب و رسوم سیر نموده‌اند. مانند ارتباط نقش ماهی‌درهم با آیین میترائیسم در ایران باستان و همچنین تفاوت‌های قومی مانند تفاوت نقوش و رنگ قالی‌های طایفه‌های مختلف در ایل‌های بختیاری یا قشقایی که برگرفته از فرهنگ و آداب و رسوم هر طایفه است و می‌تواند بر فرش ایشان نیز

نشانی متمایز بر جای گذارد (پرهام، ۱۳۷۰: ۵۳-۱۷۰).

۴- اقتصاد (اهداف اقتصادی، تجارت و ...)

فرش در ابتدا با مازاد محصولات مانند پشم گوسفندان انسان کوچ‌نشین و گیاهان برای رنگرزی صرفاً جهت برآورده کردن نیاز خانواده به زیرانداز گرم و نرم تهیه می‌شده است و سپس به تدریج خرید و فروش آن شکل گرفته و وجه اقتصادی آن رنگ می‌پذیرد. سپس با رفت و آمد با کشورهای دیگر ابتدا به صورت هدیه و سوغات و سپس با علاقه‌ی خارجی‌ها به فرش ایران، صادرات فرش مطرح می‌شود و بنا به سلاقی کشورهای هدف تغییر می‌یابد، بنابراین نقش اقتصادی فرش و بستر صادراتی آن در منطقه‌ی بافت بر اصالت‌ها تأثیرگذار بوده و در طول تاریخ با نوسانات اقتصادی و تجاری رنگ و بویی متفاوت یافته است (صادقی، ۱۳۹۲: ۸۸-۲۰).

۵- سیاست (حکومت و تصمیمات و روابط سیاسی و قوانین و ...)

پس از پررنگ شدن نقش اقتصادی فرش، قوانین حکومتی و سیاست‌ها بیش از پیش بر بستر شکل‌گیری فرش در منطقه‌ی بافت آن فرش مؤثر بوده و مثلاً همان طور که اوضاع سیاسی قاجار موجب ورود شرکت‌های چندملیتی چون زیگلر به ایران می‌شود، جنگ جهانی دوم هم تأثیر فراوانی بر فعالیت آن‌ها داشته و موجب منحل شدن شرکت زیگلر می‌شود (حشمتی‌رضوی، ۱۳۸۷: ۲۴۲).

ب) شاخصه‌های ملموس فرش

شاخصه‌های ملموس نیز همانند شاخصه‌های ناملموس ریشه در منطقه‌ی بافت فرش داشته و مربوط به بعد کالبدی و مادی فرش شده و از آنجا که فرش ایران از شهری به شهر دیگر و حتی از روستایی به روستای دیگر تفاوت دارد، از تنوع بالایی برخوردار است. این شاخصه‌ها را می‌توان بر این مبنا دسته‌بندی نمود:

۱- مواد و مصالح (خامه، پود و چله‌ی فرش، مواد

مصرفی در رنگرزی و عملیات تکمیلی و ...)

مواد اولیه‌ی به کار رفته در فرش، به لحاظ نوع جنس آن یعنی پشم، پنبه و یا ابریشم و همچنین قطر و ضخامت و نحوه‌ی ریسندگی و تعداد لای نخ و جهت تابیدن آن‌ها و یا استفاده از رنگ شیمیایی و یا گیاهی در رنگرزی از تنوع بالایی برخوردار است و می‌تواند از شناسه‌های فرش در یک منطقه بافت باشد.

۲- ابزار (دار، قیچی، قلاب، سیخ پودکشی، شانه و

چرخ نخ‌ریسی و ابزار رنگرزی و طراحی و ...)

ابزار بافت به لحاظ جنس آن مثلاً چوب یا فلز، یا نوع قرارگیری آن مثل دار افقی یا عمودی، یا ریسندگی ماشینی یا دستی و یا استفاده یا عدم استفاده از یک وسیله مثل قلاب یا شانه، هرکدام تأثیراتی در نتیجه‌ی نهایی فرش خواهد داشت که می‌تواند در اصالت قالی آن منطقه مؤثر باشد.

۳- اسلوب و تکنیک (نوع مکانیزم بافت، نوع

چله‌کشی، نوع گره، نوع رنگرزی، نوع ریسندگی و عملیات تکمیلی و شور و پرداخت ...)

چله‌کشی یا چله‌دوانی، مکانیزم‌های آن مثل لول بافی یا تخت‌بافی، تعداد پود، گره فارسی یا آذری، تکنیک‌های رنگرزی مثل رنگ ابرشی، عملیات تکمیلی مثل طلاشور یا پرداخت‌های برجسته و ... هرکدام می‌تواند بر اصالت فرش منطقه مؤثر باشد.

۴- فرم و یا شاخصه‌های بصری (اندازه، رنگ،

طرح و نقشه و چیدمان و روابط و تناسبات بصری)

اندازه، ساختار و قالب کلی طرح و یا جزئیات مثل نقش‌مایه‌ها و سپس روابط بصری بین آن‌ها و رنگ‌پردازی و چیدمان آن هریک ویژگی خاصی به فرش بخشیده و بسیاری از نقوش و یا رنگ‌ها مختص یک منطقه بوده و از وجوه تمایز این فرش‌ها از دیگر فرش‌ها است. مثل رنگ دوغی در قالی ساروق و یا نقش آلمانگل در قالی ترکمن.

■ نتیجه‌گیری

در تعریف شاخصه‌های اصالت فرش معمولاً به ویژگی‌های ظاهری آن از رنگ و طرح و نقش و اندازه و مشخصات فنی بافت اکتفا شده و کمتر به ویژگی‌های غیرکالبدی آن در بستر شکل‌دهنده‌ی فرش توجه می‌شود و نیاز است که برای شناخت دقیق‌تر فرش، آن را در متن پیدایش خود بازشناخت و حتی ریشه ویژگی‌های ظاهری آن را در لایه‌های عمیق‌تری بازجست. بدین ترتیب، با مبنا قراردادن مفهوم اصالت در میراث فرهنگی و با تکیه بر آراء نظریه‌پردازان در کنوانسیون‌های بین‌المللی حفاظت از میراث فرهنگی و تاریخی، روند تکاملی این آیین‌نامه‌ها در شناخت اصالت از ویژگی‌های کالبدی تا به تدریج افزودن ویژگی‌های ناملموس میراث فرهنگی مورد بررسی قرار گرفته است.

مرور محتوای اسناد بین‌المللی بیانگر نوعی توافق پیرامون اهمیت مفهوم اصالت در میراث فرهنگی است. بازخوانی این اسناد نشان می‌دهد مفهوم اصالت از نقطه‌ی آغاز با نگرشی صرفاً کالبدی آغاز شده است و در اسناد اولیه بیشتر بر حفظ اصالت مواد و مصالح و ابعاد کالبدی میراث تأکید داشته است اما واقعیت این است که ارزش‌های تاریخی، اشاره به یکی از وجوه اصالت دارد و برای شناخت ابعاد گوناگون دیگر، باید لایه‌های اطلاعاتی مختلفی به دست آورد. بدین ترتیب به تدریج به مفهوم اصالت علاوه بر ویژگی‌های ظاهری میراث، شناخت بستر شکل‌دهنده‌ی آن که در اینجا همان منطقه‌ی بافت فرش است، تحت عنوان ویژگی‌های ناملموس میراث

افزوده شده که از اهمیت بالایی برخوردار است. بر این اساس و با محوریت این تعاریف می‌توان در جستجوی مفهوم اصالت در فرش علاوه بر بررسی کالبد آن به صورت منفرد و جدا افتاده از بستر خود، گستره‌ای وسیع‌تر را در نظر گرفت که زمینه‌های غیرکالبدی شکل‌دهنده‌ی فرش را در بر بگیرد، چرا که فرش از جمله آثاری است که از بطن یک بوم نشأت گرفته و با افکار و احساسات مردمی که آن را پدید می‌آورند در لایه‌های عمیقی از زندگی ایشان پیوند خورده است؛ چنان که می‌توان گفت پایه و اساس پیدایش تمامی ویژگی‌های ملموس و ناملموس فرش به منطقه‌ی بافت فرش بازگشته و فرش هر منطقه حاوی اطلاعات تاریخی، فرهنگی و معیشتی فراوانی از نحوه‌ی زندگی و تفکر مردم آن منطقه است. بدین ترتیب در تعریف شاخصه‌های اصالت یک فرش هم، می‌توان طبق رویکرد کنوانسیون‌های بین‌المللی حفاظت از آثار میراث فرهنگی در نگاهی جامع و کامل‌تر به فرش، آن را در بستر خود واکاوی نموده و این مؤلفه‌ها را در دو دسته‌ی ملموس و ناملموس جای داد که شاخصه‌های ملموس فرش، ویژگی‌های کالبدی آن از مواد و مصالح و ابزار و فنون و موارد بصری را در بر گرفته و شاخصه‌های ناملموس فرش شامل مؤلفه‌های شکل‌دهنده‌ی فرش در بستر تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و اقلیمی خود می‌شود که در قالب عناوین انسان، منطقه‌ی بافت (جامعه و اقلیم)، سیاست، اقتصاد و فرهنگ قابل جستجو است.

■ منابع

- پدرام، بهنام، محمدرضا اولیاء و رضا وحیدزاده. (۱۳۹۰). ارزیابی اصالت در فرآیند حفاظت از آثار تاریخی ایران. مرمت، آثار و بافت‌های تاریخی، فرهنگی، (۲)، ۱۲-۲.
- پرهام، سیروس. (۱۳۷۱). دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس. تهران: انتشارات امیرکبیر.

- جهانشاهی افشار، ویکتوریا. (۱۳۸۰). فرآیند و روش رنگرزی الیاف با مواد طبیعی. تهران: دانشگاه هنر.
- حشمتی رضوی، فضل‌الله. (۱۳۸۹). تاریخ فرش (سیر تحول و تطور فرش بافی ایران). تهران: انتشارات سمت.
- ژوله، تورج. (۱۳۸۱). پژوهشی در فرش ایران. تهران: انتشارات یساولی.
- صادقی، حسن. (۱۳۹۲). مقدمه‌ای بر اقتصاد فرش دست‌باف: تولید، اشتغال، صادرات. تهران: پیام رسان.
- فدائی‌نژاد، سمیه و پرستو عشرتی. (۱۳۹۳). واکاوی مؤلفه‌های بازشناخت اصالت در حفاظت میراث فرهنگی. نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، ۱۹(۴)، ۷۷-۸۶.
- نیلی، رعنا، داراب دیبا و محمدجواد مهدوی نژاد. (۱۳۹۱). بررسی و بازتاب مفهوم اصالت در معماری معاصر ایران (مطالعه‌ی موردی: منتخبی از آثار شاخص معماری معاصر ایران). علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۱۹(۴): ۷۰-۵۸.
- Adcock, Robert. (2003). What might it mean to be an "Interpretivist"? *Qualitative methods*, 1(2), 16-18.
- Andrews, Thomas.D, Susan Buggiey. (2008). Authenticity in Aboriginal Cultural Landscape *In* Waite, Diana.. *Ed. (APT Bulletin)*, 63-70.
- Araoz, Gustavo.F. (2008). World-Heritage Historic Urban Landscapes: Defining and Protecting Authenticity. *In Waite Diana, Ed. APT Bulletin*, 33-37.
- Carbonara, Giovanni. (1996). The integration of the image: Problems in the restoration of monuments, Historical and philosophical issues in the. conservation of cultural heritage. Nicholas StanleyPrice et al, (*Ed*) *The Getty Conservation Institute, Los Angeles*, 236-243.
- Jokilehto, Jukka. (2006). Considerations on authenticity and integrity in world heritage context. *City & Time*, 2(1), 1. Online URL: <http://www.ct.ceci-br.org>.
- Jokilehto, Jukka. (2007). International charters on urban conservation: some thoughts on the principles expressed in current international doctrine. *City & Time* 3(3), 2. Online URL: <http://www.ct.ceci-br.org>.
- Mitchell, Nora. (2008). Considering the Authenticity of Cultural Landscape. *In Waite, Diana. (Ed.)*, *APT Bulletin*, 25-32.
- Rossler, Mechtild. (2008). Applying Authenticity to Cultural Landscapes. *In Waite, Diana. (Ed.)*, *APT Bulletin*, 47-54.
- UNESCO World Heritage Center. Convention for the Safe guarding of the Intangible Cultural Heritage (2012): <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf> Visited on.
- Van Balen, Koenraad. (2008). The Nara Grid: An Evaluation Scheme Based on the Nara Document on Authenticity. *In Waite, Diana. (Ed.)*, *APT Bulletin*, 23, 39-45.

Definition of the originality of the carpets based on the concept of originality International conventions on the protection of cultural heritage and monuments

Somayyeh Saleh (Corresponding Author)

Board Member of Carpet Department, Faculty of Art, Arrak University

S-Salehi@araku.ac.ir

Hojjatollah Reshadi

Board Member of Carpet Department, Faculty of Art, Arrak University

Hossein Nouruzi Qarreh Qishlaq

Board Member of Handicrafts Department, Faculty of Art, Arrak University

Abstract

in defining and recognizing the originality of the carpet, it is necessary to adhere to the features of the appearance, including the color, design and function of the texture, such as the type of knot and tufts etc. Neglecting the intangible features such as the traditions of the community and the historical, social and economic status of that society leads to a complete lack of comprehension of the carpet and its characteristics.

This study is to find a more complete definition of the originality factors of the carpet, one which includes its physical features and embraces the carpet forming concept. The concept of originality in the protection of cultural and historical heritage, which considers both tangible and intangible factors, is the basis of this research. Based on the qualitative research method and the content analysis strategy and logical deduction, the analysis of the concepts of authenticity in the cultural heritage has been studied in accordance with the international conventions, and then by expanding it to the characteristics of the carpet, resulting in the division of factors of authenticity of carpet authenticity in two types of factors: Tangible and Intangible.

Finally, it is concluded that the carpet can be analyzed in search of its authenticity like the cultural and historical heritage, based on the opinions of the International Cultural Heritage Conservation Convention in its formation and the weaving region. Its intangible factors can be investigated, too.

Key words:

Authenticity, Originality of the Carpet, Preservation of Historical Monuments, Cultural Heritage

This paper is extracted from a research proposal entitled "Recognition and analysis of authenticity factors of Sultanabad Carpet based on its tissue, color, pattern and design, insisting on the existing carpets in museums and collections", with subscription of Arak University.